

УДК 316.3: 004

Шевчук Д.,*кандидат філософських наук, старший викладач кафедри культурології та філософії Національний університет „Острозька академія”*

ПОЛІТИКА В ЧАСИ НЕТОКРАТІЇ: ПРОБЛЕМА РЕАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У статті досліджується проблема влади та політики в інформаційну епоху. Автор звертає увагу на основні концепції інформаційного суспільства – М. Кастельса, Д. Бела, Д. Лайона, Я. Зодерквіста та А. Барда й ін. Крім того, в статті проаналізовано утопічний та ідеологічний аспекти інформаційного суспільства, а також форми та сутність влади в часи нетократії.

Ключові слова: інформаційне суспільство, влада, політика, нетократія, утопія, ідеологія,

Автор обращает внимание на основные концепции информационного общества – М. Кастельса, Д. Белла, Д. Лайона, Я. Зодерквиста и А. Барда и ка. Кроме того, в статье проанализированы утопический и идеологический аспекты информационного общества, а также формы и суть власти во времена нетократии.

Ключевые слова: информационное общество, власть, политика, нетократия, утопия, идеология

In article the problem of power and politics in informational era is investigated. The Author pays attention to the main conceptions of informational society (M. Castels, D. Bell, D. Lyon, J. Soderqvist and A. Bard etc.). The utopian and ideological aspects of informational society, forms and essence of power in times of netocracy are analyzed.

Key words: informational society, power, politics, netocracy, utopia, ideology

В статті досліджується проблема влади та політики в інформаційну епоху.

Соціокультурний розвиток людства демонструє приклади того, як від нових технологій очікують не тільки вирішення певних соціальних проблем, але й те, що вони зумовлять сутнісні зміни (і навіть революцію) в соціальному та політичному просторі. Яскравим прикладом є Френсіс Бекон і його утопія «Нова Атлантида».

«Револуцією» наших часів є інформаційна революція, яку найчастіше пов'язують із злиттям медіа, комп'ютерних технологій та телекомунікацій в гіпермедіа. У Окінавській Хартії Глобального Інформаційного Суспільства стверджується: «Інформаційно-телекомунікаційні технології (ІТ) є одним з найбільш важливих факторів, котрі впливають на формування суспільства XXI сторіччя. Їх революційний вплив стосується способу життя людей, їх освіти й роботи, а також взаємодії уряду та громадянського суспільства» [8]. Ця революція тісно пов'язана із становленням та розвитком мережі Інтернет, а також пізнішою її трансформацією в результаті утвердження технологій Web 2.0. Розвиток інформаційних технологій, у свою чергу, пов'язують із становленням постіндустріального суспільства. Це має виразні соціальні наслідки, на що вказує, наприклад, відомий соціолог Деніел Бел. Він стверджує, що революція в організації й обробці інформації та знань, для якої центральну роль відіграють комп'ютерні технології, відбувається одночасно із становленням постіндустріального суспільства. Крім того, Д. Бел виокремлює три аспекти постіндустріального суспільства, які дозволяють зрозуміти телекомунікаційну революцію, а саме: перехід від постіндустріального суспільства до сервісного суспільства; вирішальне значення кодифікованого теоретичного знання для здійснення технологічних інновацій; перетворення нової інтелектуальної технології на ключовий інструмент системного аналізу і теорії прийняття рішень [2, с. 330].

Інформаційні технології та мережа Інтернет здійснює значний вплив на політичну сферу. Утверджуються нові уявлення про можливості реалізації влади та здійснення політики, що представлено, зокрема, в рамках концепції нетократії або, іншими словами, мережевої влади.

Дехто з дослідників зауважує, що концепція інформаційного суспільства є ідеологічно навантаженою. Подібні твердження зустрічаємо, наприклад, у працях Фредеріка Джеймсона та Девіда Лайона. Останній зауважує, що ідеологічний аспект інформаційного суспільства стає для нас явним, коли ми звернемося до сучасного способу поєднання політики з технологією. Цей спосіб, на думку дослідника маскує капіталовкладення, котрі спрямовуються в інформаційну технологію, відвертає увагу від деяких суперечностей. А відтак, інформаційне суспільство набуває видимості природного та цілком логічного соціального поступу [5]. Ідеологічний аспект інформаційного суспільства проявляється, по-перше, через нерівність і владні відносини. Девід Лайон зазначає, що «той факт, що багато людей купують

усе дешевші домашні комп'ютери, нічого не додає до “інформаційної революції”». По-друге, концепція “інформаційного суспільства” поглинає будь-який опір у суспільстві та опозиційні рухи. По-третє, “інформаційне суспільство” розуміється як природне явище, як якісний рух уперед. Ідеологічний аспект інформаційного суспільства, таким чином, підтримується типово західною вірою у прогрес. При цьому Девід Лайон попереджає, що некритичне використання концепції інформаційного суспільства веде до приховування або замовчування недоліків панівної реальності [5].

Для аналізу політики в часи нетократії слід звернути увагу на сучасне розуміння мережі. Сьогодні часто зустрічається переконання, що ми живемо серед своєрідного «мережива» мереж – біологічних, антропологічних, технологічних, маркетингових, терористичних та ін. Мережі зумовлюють якісні зміни в бутті людини. Японський вечний-футуролог Йонезі Масуда стверджує про те, що сучасність породжує новий вид людини – *homo intelligens*. Генезис цієї людини, значною мірою, залежить від розвитку інформаційних технологій: «Комп'ютерна та інформаційна технології роблять можливим для людини охоплення складного явища у всій його багатовимірній структурі та аналіз явища у його відношенні до цілого завдяки необмеженому часові й виконанню великої сукупності операцій, що виходять далеко за межі здатності людських лобних часток» [6, 345].

Польський публіцист, який займається проблематикою впливу технологій на сучасне суспільство, Едвін Бендик також твердить про появу нового виду людини – *homo irretitus*'а (людини мережевої), зауважуючи при цьому, що мережа в сучасному світі є такою самою очевидною річчю як вода чи повітря [10, 16]. Як інший варіант, у літературі можемо зустріти твердження про те, що мережа Інтернет, а також інші способи віртуалізації в сучасній культурі призводять до появи тзв. *Homo virtualis* – нового типу соціального індивіда, який, як пише російський дослідник С. Хоружий, повністю перелаштовується на віртуальність [9]. Крім того, мережа впливає на ідентичність індивіда. Ідентичність в сучасній культурі представляється як певна «мозаїка», що зумовлено в першу чергу деієрархізацією організації соціальної реальності та критикою «новочасного суб'єкта». У віртуальному просторі індивід може набувати різних ідентичностей, часто альтернативних одна до одної.

Один із найвідоміших теоретиків інформаційного суспільства Мануель Кастельс стверджує, що в умовах інформаційної ери домінуючі функції та процеси все більше організовані за принципом мереж.

М. Кастельс пише: «Саме мережі складають нову соціальну морфологію наших суспільств, а поширення “мережевої” логіки, значною мірою, впливає на перебіг і результати процесів, які пов’язані із виробництвом, повсякденним життям, культурою та владою» [4, 494]. Іспанський науковець розуміє мережі як відкриті структури, що можуть необмежено розширюватися, включаючи в себе нові вузли, якщо ті використовують подібні інформаційні коди. У такий спосіб мережі перетворюють на своєрідні інституції, що впливають на розвиток економіки, культури, політики, соціальну організацію тощо.

Мережі відіграють вирішальну роль в соціальних та політичних конфліктах сучасності. Це демонструють, зокрема, аналітики корпорації RAND Джон Арквілла та Девід Ронфельд, за редакції яких вийшла колективна монографія «Мережі та мережеві війни» [7]. Вони зауважують, що інформаційна революція змінила природу конфлікту, оскільки: (1) найбільшу перевагу отримують організації, що побудовані за мережевим принципом, такі організації ефективно діють в інформаційну епоху на протидію організаціям, що мають ієрархічну будову; (2) в інформаційну епоху хід та результати конфліктів все більше залежать від інформації та комунікацій.

Дж. Арквілла та Д. Ронфельд виокремлюють три базові типи мереж. Перший тип – ланцюгова, або лінійна. Для цього типу мережі характерно, що люди, товари чи інформація йдуть по лінії окремих контактів, а тому, щоб пройти від одного кінця до іншого, потрібно пройти через проміжні вузли. Така мережа є найбільш вразливою, оскільки, якщо зруйнувати якусь проміжну ланку, то й сама мережа буде зруйнована. Другий тип мережі – зіркоподібна (інші назви – центральна, або колісна). В цій мережі набір суб’єктів пов’язаний із центральним вузлом, який однак не є ієрархічним. Тому суб’єкти цієї мережі для того, щоб сконтактувати одне з одним чи скоординувати власні дії, повинні обов’язково робити це через центральний вузол. Нарешті, третій тип мережі – квадратична або квадратична мережа, в якій кожен вузол пов’язаний зі всіма іншими. Таку мережу найтяжче організувати та підтримати, оскільки вона вимагає високого рівня комунікації. Однак при цьому саме такий тип мережі дає мережевій формі її новий високий потенціал [7, 19-21]. Саме квадратична мережі набувають значного розвитку, оскільки сучасні засоби комунікації дозволяють ефективно їх вибудовувати та підтримувати їх функціонування.

Важливим аспектом інформаційної епохи є те, що цінності набувають не матеріальні блага, а інформація. Витворюється нова реальність – кіберпростір, що має також політичні наслідки. У цьому сенсі

показовим є Декларація незалежності кіберпростору, автором якої є Джон Перрі Барлоу, яка була своєрідною реакцією на Закон про телекомунікації, прийнятий у США в 1996 році. В цій декларації представлено характеристику кіберпростору, як простору лише такої влади, яка потрібна для утвердження свободи. Дж. П. Барлоу проголошує: «Уряди індустріального світу, ви – стомлені гіганти із плоті й сталі; моя ж Батьківщина – Кіберпростір, новий дім Свідомості. Від імені майбутнього прошу вас, у яких усе в минулому, – залиште нас у спокої. Ви не володієте верховною владою там, де ми зібралися» [12, 28]. Кіберпростір розуміється як простір, що складається із взаємодії та відносин, а відтак, «він усюди і ніде, але не там, де живуть наші тіла». Це простір, який принципово заперечує якісь привілеї та дискримінацію. Дж. П. Барлоу проголошує: «Ми творимо світ, де хто завгодно і де завгодно може висловлювати власні думки, якими екстравагантними вони не були б, не відчуваючи страху, що його чи її змусять мовчати або погодитися із думкою більшості» [12, 29]. Таким чином, декларація незалежності кіберпростору несе певний елемент утопічності.

Кіберпростір можна розуміти як прагнення за допомогою новітніх технологій реалізувати політичну та соціальну утопію. Опис однієї із інтернет-спільнот цілком нагадує опис утопічного світу: «Цей паралельний світ не можна знайти на жодній мапі. В дійсності у нього повністю відсутнє матеріальне втілення, за виключенням існування змісту баз даних, що зберігаються на комп’ютері» [12, 245]. Можливості, які несе собою Інтернет, іноді сприймаються як порятунок демократії, подолання кризи, в яку та потрапила, а також як реалізація ліберальної утопії. Ян Зодерквіст та Александр Бард у своїй відомій праці «Нетократія. Нова правляча еліта та життя після капіталізму» [1] звертають увагу на те, що бурхливий розвиток Інтернету для багатьох людей ніс надію на ренесанс демократії. Такий зв’язок між технологічним розвитком та розвитком технології проводять через те, що багато людей мають переконання, що за допомогою технологічних новинок можна буде легко висловлювати власну позицію щодо тих чи інших політичних питань. Мережа, таким чином, починає сприйматися як така, що може стати глобальним віртуальним парламентом. Поступово зароджуються певні утопічні сподівання, що Інтернет скасує необхідність існування вибраних-посередників, а тому стане втіленням ліберальної утопії про всезагальну демократію.

Але не всі оптимістично ставляться до утопічності віртуального світу, створеного сучасними інформаційними технологіями. Американський критик Кері Джекобс у статті «Утопія, знову віднайдена»

[12, 349-352] звертає увагу на одну рису утопії в творі Томаса Мора. Йдеться про те, що квадрат не можуть вийти за межі свого звичного життя, оскільки будь-яке місце на острові схоже на всі інші. Щось подібне, на думку критика, можемо зустріти в кіберутопіях: «Вплив “Утопії” – це слово, до речі, в буквальному сенсі значить “ніде” – може бути прослідковане в тому, як програмісти запаковують світ. Ви можете піти будь-куди в Мережі за допомогою Netscape, і все рівно ви лишитися в звичних межах вікна вашого “навігатора”. Так само, як «Утопія» Мора Чи перескажете ви із однієї веб-сторінки на іншу, чи отримуете гроші через банкомат, електронний світ – це місце з обмеженим набором дій» [12, 351-352].

Декларація про незалежність кіберпростору також зіштовхнулася із критикою. Наприклад, журналіст і редактор відомого часопису *Wired* Девід Беннахам [12, 39-45] зауважує, що подібні декларації – це всього-навсього прагнення побудувати логічні конструкції, які передбачають, що реальний світ є завжди помилковим, а кібернетичний світ – завжди правильний. Але створити щось на зразок кібердержави, що передбачала б кібергромадянство неможливо, оскільки ніколи не вдасться створити таке віртуальне суспільство, яке за складністю організації було б подібне до якогось реально існуючого суспільства. Комп'ютерні мережі та інформація, що по них передається, на думку Девіда Беннахама, – це продукти людської праці. Слід не забувати про те, що люди живуть у фізичному просторі «з географією», із певними законами. А тому, завжди кіберпростір буде функціонувати в контексті культури. Відтак, завданням, яке тут слід виконати, є розробка серії стандартів, що здатні охопити діапазон культур із наданням людям можливості спілкуватися одне з одним.

Критичну позицію в стосунку до Декларації незалежності кіберпростору, утопічних очікувань щодо максимальної свободи в Інтернеті займає один із засновників дослідницького центру The Hypermedia Research Centre Річард Барбрук [12, 47-58]. Звертає увагу на те, що кіберпростір створюється спеціалістами з «плоті і крові», які займаються розробкою апаратного забезпечення, проектують та складають комп'ютери, налагоджують системи маршрутизації, прокладають кабелі тощо. А тому прагнення відокремити кіберпростір від суспільства та від держави є чистою фантазією. На думку Річарда Барбрука «Декларація незалежності кіберпростору» повинна розглядатися не як відповідь на загрозу громадянським свободам користувачів Мережі, але як симптом глибокої ідеологічної кризи, з якою зустрілися прихильники лібертаріанства всередині мережевої спільноти.

Тим не менше, одна із проблем, яка постає в інформаційну епоху, – це правове регулювання діяльності в рамках віртуального простору. До цієї проблеми звертаються, зокрема, Девід Джонсон і Девід Пост у статті «Право і кордони: витоки права в кіберпросторі» [12, 145-195]. В цій статті звертають увагу на те, що глобальні комп'ютерні технології та засоби комунікації створюють нову сферу людської діяльності, яка не піддається регулюванню за допомогою права, що засноване на географічних кордонах: «В той час, як електронні комунікації приносять хаос серед географічних кордонів, на світ з'являється новий кордон, який створений із заслонів та паролей, що відділяють віртуальний світ від “реального світу” з атомів. Ця нова межа визначає відокремлений кіберпростір, який потребує своє власне право та правові інститути і може їх створити» [12, 145].

Одне з питань, яке цікавить політичну філософію, – це питання про те, якою є влада в інформаційну епоху. Цим питанням задається, зокрема, Мануель Кастельс. Він переконаний, що в рамках інформаційного суспільства мережева логіка обумовлює появу соціальної детермінанти більш високого рівня, аніж конкретні інтереси, які знаходять своє вираження через формування мережі, а відтак – влада структури виявляється сильнішою, аніж структура влади. Досліджуючи владу та її прояви в інформаційну епоху, М. Кастельс переконаний, що суттєвими для здійснення влади не можна вважати фізичну силу, насилля та примус. Владу він розглядає через призму комунікації. Зауважує, що саме комунікація потрібна для ефективного здійснення влади. Насилля знищує взаємодію між людьми, без цього неможлива комунікація, а відтак і влада тоді не може здійснюватися.

Мануель Кастельс стверджує, що нова влада полягає в інформаційних кодах та представницьких кадрах, на основі яких творяться соціальні інституції, а люди приймають рішення. Таким чином, центром цієї нової влади є розум людей. З цим пов'язана проблема ідентифікації такої влади, оскільки ми не здатні її чітко вловити. Ця влада є функцією нескінченної битви довкола культурних кодів та кодексів суспільства. При цьому однак жодна інша форма влади не може конкурувати із владою гнучких та багатоваріантних мереж.

У праці «Влада комунікації» Мануель Кастельс виокремлює чотири форми влади в інформаційному суспільстві. По-перше, це влада взаємодії (*networking power*), яка відсилає до влади акторів та організацій, що включені в мережі, які конституують ядро глобального мережевого суспільства, над людськими колективами та індивідами, які не включені до цих глобальних мереж. Така форма влади оперує вклю-

ченням/виключенням. Йдеться тут про те, що сьогодні цінність бути включеним до глобальної мережі та взаємодії з нею прямо залежить від розміру мережі. По-друге, це мережева влада (*network power*), яка пов'язується із процесами глобалізації і яка передбачає соціальну координацію між різноманітними мережевими акторами. По-третє, влада в мережі (*networked power*) – в цьому випадку стверджується, що кожна мережа визначає владні відносини всередині себе, в залежності від програмних цілей, що закладені в мережу. По-четверте, влада творення мереж (*network-making power*). Ця остання форма базується на двох засадничих механізмах: (1) здатності створювати мережі та програмувати/перепрограмувати мережі згідно з цілями, що призначені для мережі; (2) здатність налагоджувати комунікацію та підтримувати кооперацію різних мереж через розподіл цілей та об'єднання ресурсів, а також зменшення конкуренції з боку інших мереж через налагодження стратегічної співпраці.

Концепцію нетократії представляють Ян Зодерквіст та Александр Бард у праці «Нетократія. Нова правляча еліта і життя після капіталізму». Нетократія визначається як нова форма управління суспільством, в рамках якої основною цінністю є не матеріальні предмети (наприклад, гроші чи нерухомість), але інформація. Саме доступ до інформації та здатність маніпулювати нею забезпечує владу над іншими учасниками соціуму. Дослідники зауважують, що панування інтерактивності в якості головного атрибута інформаційного обміну призводить до зміни механізмів розподілу влади в суспільстві. Перехід від капіталізму до інформаційного суспільства розуміється як радикальний перегляд уявлень про людину та її світогляд. Нетократія утверджує тип світогляду, який Я. Зодерквіст і А. Бард називають мобілістичним. Мобілістичний світогляд характеризується прагненням до всезагальної відкритості. В рамках цього світогляду думка є цінною сама по собі. А тому, як пишуть дослідники, мобілістична критика не схильна вступати в діалог із владою, вона демонструє «істини», «прогрес», «винагороди», які вже утвердилися в суспільстві, позбавляючи їх ілюзорності.

Однак однією із ілюзій нетократії є те, що часто вважається, ніби інформаційне суспільство та його технології сприяють утвердженню демократичних цінностей. Я. Зодерквіст та А. Бард цю ілюзію розвіюють. Вони стверджують, що переконання теоретиків в сфері комунікації про те, що прозорість мережі призведе до все більшої відкритості суспільства, а усі члени мережі будуть мати можливість однакового впливу та однакового доступу до інформації, не мають підстав. Всі ці

ідеї – ніщо інше як кад. ратична пропаганда, а також нерозуміння того, що внутрішня динаміка мереж на макрорівні не може бути автоматично поширена на суспільство в цілому.

Я. Зодерквіст та А. Бард звертають увагу також на той факт, що хоча здавалося б, що інформаційне суспільство є максимально відкритим та вільним, все одно в ньому домінують владні ієрархії. Ці ієрархії відрізняються лише організацією, вони створені на основі членства в тих чи інших мережах. Ці ієрархії складаються із декількох рівнів. На найнижчому рівні знаходиться тзв. Консюмтаріат, який включений в мережу необмеженого споживацтва. Основна діяльність цієї мережі є споживання, яке регулюється зверху. Над цією межею постійно виникають та оновлюються мережі менших розмірів, які конкурують між собою. Ці мережі функціонують на основі капіталістичних принципів. На вершині ж соціальної ієрархії знаходять нетократи – ті, хто володіє знанням та корисними зв'язками, що можуть бути ефективно використані в тій чи іншій мережі. Нетократи постають, таким чином, як своєрідний правлячий клас. Можемо ствердити, що саме вони володіють повнотою влади в інформаційному суспільстві.

Таким чином, звернення уваги на різні аспекти концепції інформаційного суспільства дозволяє краще зрозуміти проблему здійснення політики в сучасну епоху. Інформаційні технології постають як засіб здійснення влади, змінюючи саму її сутність. Політичний простір набуває форми мережі. Крім того, концепція інформаційного суспільства наділяється з одного боку утопічним аспектом, з іншого – аспектом ідеологічним. Саме цими аспектами й здійснюється вплив концепції інформаційного суспільства на соціальну та політичну сфери. Не слід забувати й про те, що ми загалом зустрічаємося із прагненням пояснити певні важливі зміни, що відбуваються в політиці під дією технологій.

Література:

1. Бард, А. Зодерквіст Я. Нетократія. Новая правящая элита и жизнь после капитализма. – СПб, 2004. – 252 с.
2. Белл, Д. Социальные рамки информационного общества // Новая технократическая волна на Западе. – М.: Прогресс, 1986. – С. 330-342.
3. Кастельс, М. Могущество самобытности // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология. Под кад. В.Л. Иноземцева. – М., 1999. – С. 292-308.
4. Кастельс, М. Становление общества сетевых структур // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология. Под кад. В.Л. Иноземцева. – М., 1999. – С. 494-505.

5. Лайон, Д. Інформаційне суспільство: проблеми та ілюзії // Сучасна зарубіжна соціальна філософія. Хрестоматія. – К.: Либідь, 1996. – С. 362-380.
6. Масуда, Й. Гіпотеза про генезис Homo intelligens // Сучасна зарубіжна соціальна філософія. Хрестоматія. – К.: Либідь, 1996. – С. 335-361.
7. Мережі та мережеві війни: Майбутнє терору, злочинності та бойових дій. / За кад. Дж. Арквілли, Д. Ротфельда. – К.: Києво-Могилянська кад..., 2005. – 350 с.
8. Окінавська Хартія Глобального Інформаційного Суспільства. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.e-ukraine.biz/ukraine7.html>
9. Хоружий, С. Род или недород (заметки к онтологии виртуальности) / С.С. Хоружий // Вопросы философии. – 1997. – № 6. – С. 53-68.
10. Bendyk, E. Antymatrix. Człowiek w labiryncie sieci. – Warszawa: W.A.B., 2004. – 344 s.
11. Castells, M. Communication Power. – Oxford: Oxford University Press, 2009. – 571 p.
12. Crypto, Anarchy, Cyberstates, and Pirate Utopias. Ed. By Peter Ludlow. – Cambridge, London, 2001. – 485 p.